

BİLGİ TOPLUMU TARTIŞMALARI

Editör: Mukadder ÇAKIR

Parodi Yayıncılık Dağıtım Pazarlama Tic. Ltd. Şti.

palesyayinlari@gmail.com

Bilgi Toplumu Tartışmaları

Editör: Mukadder Çakır

Kapak: *Erol Egemen*

Sayfa Düzeni: *İsmet Gülseçgin*

Yayıncı Sertifika No: 33275

ISBN: 978-605-9319-42-3

Baskı ve Cilt: Kenan Ofset

Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi Kat: 2 No: 20

Topkapı-İstanbul Tel: 0 (533) 510 60 54

Matbaa Sertifika No: 12641

1. Baskı 2018 - İstanbul (1.000 adet)

PALES YAYINLARI

Alemdar Mah. Cağaloğlu Hamamı Sok. No: 3/E

34110 Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

0 (212) 527 09 92

© Tüm hakları saklıdır. Yayıncının izni olmaksızın çoğaltılamaz, kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir

BİLGİ TOPLUMU TARTIŞMALARI

Editör: Mukadder ÇAKIR

PALES YAYINLARI

Hakem Kurulu

Doç. Dr. Nesrin Tan Akbulut

Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Mehmet Özçağlayan

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Aydan Özsoy

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Selin Tüzün Ateşalp

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi

İçindekiler

Önsöz.....	7
Giriş.....	9
Mukadder Çakır	
<i>Bilgi Toplumu Kuramları Ve Prekarya Tartışmaları.....</i>	<i>19</i>
Gülşah Başlar	
<i>Bilgi Toplumu Kuramları Bağlamında</i>	
<i>Kamusal Alan ve Bilgi Yanılsaması.....</i>	<i>115</i>
Merve Alçayır	
<i>Bilgi Toplumu Yaklaşımları Bağlamında</i>	
<i>Zaman ve Mekân Sorunu.....</i>	<i>167</i>
Aslı Çakır	
<i>Küresel Kapitalizm Koşullarında Bilgi Toplumu Ne Kadar</i>	
<i>Mümkün? Olgular, Olasılıklar ve Sorunlar.....</i>	<i>207</i>
Selin Kiraz	
<i>Bilgi Toplumu Kuramları Ve Gözetim Sorunu.....</i>	<i>241</i>
Mevlüde Deveci	
<i>Bilgi Toplumu Yaklaşımlarında Eğitim Sorunsalı.....</i>	<i>277</i>

ÖNSÖZ

Bilgi Toplumu Tartışmaları adlı bu kitap, günümüz toplumlarını adlandırmada ve tanımlamada yaşanan karmaşayı ve belirsizlikleri, kuramsal tarih ve belirli sorunsallar çerçevesinde irdeleyerek açıklama ihtiyacından doğdu.

Benim Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesinde 3 yıldır Doktora ve Lisans düzeyinde sürdürdüğüm Bilgi Toplumu derslerinde, gerek kuramın gündelik yaşamdaki kullanım biçimlerinde gerekse Türkçe literatürde önemli sorunlar ve eksiklikler olduğu ortaya çıkmıştı.

Bu sorunları, yanlışlıkları, karmaşıklık ve eksiklikleri açıklayabilmek için tasarladığım ve editörlüğünü yaptığım kitaba, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi RTS Bölümü İletişim Bilimleri Doktora Programı öğrencilerimden Merve Alçayır, Aslı Çakır, Selin Kiraz ve Mevlüde Deveci de yazar olarak katıldılar. Ayrıca benim asistanlığımı yürüten Radyo ve Televizyon bölümünden Dr. Gülşah Başlar da yazısı ile katkıda bulundu.

Tüm yazar arkadaşlara, hakem kuruluna ve yayınevinde emeği geçen herkese kitabın hazırlanmasında ve yayınlanmasındaki katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Kitabın Türkçe literatürdeki bilgi toplumu tartışmalarına yeni bir katkısının olması dileğiyle.

Mukadder Çakır

GİRİŞ

Günümüz toplum biçimlerini tanımlamada sıkça kullanılan 'bilgi toplumu' kavramı öncelikle ideal ve gelecekçi nitelikleri bulunan, toplumsal bir amaç olarak benimsenebilecek ancak içerik olarak sorunları olan ve bu nedenle tartışılması gereken yaklaşımlar ve kuramlar dizisidir. Bilgi toplumu kuramları ile enformasyon toplumu, sanayi ötesi toplum, ağ toplumu, postmodern toplum gibi çok sayıda kuram arasında önemli benzerlikler vardır.

Kitapta Mukadder Çakır'ın Bilgi Toplumu Teorileri ve Prekarya Tartışmaları adlı makalesinde belirtildiği üzere Daniel Bell'in sanayi ötesi toplum teorisi (1973) bilgi toplumu kuramının zeminini oluşturan en önemli yaklaşımdır. Bell'e göre sanayi ve sanayinin neden olduğu sorunlar aşılmış, kapitalizm bilgi toplumuna evrilmiştir. Teknolojik gelişmeler toplumsal birçok sorunun çözümlenmesini sağlamış, hizmet sektörü öne geçmiş, yaşam standartları hayli yükselmiş ve eşitsizlikler azalmıştır. Bu aşamada bilimsel ve teknik bilgi

toplumun her yanına kolaylıkla dağılmakta, kurumlardaki hiyerarşiler yok olmakta, her türlü yeni teknoloji bilgi toplumunu inşa etmeye yaramaktadır. Bell'in kuramının temelinde 1950 sonrası ABD toplumu ve batı ülkeleri vardır: dünyanın geri kalan bölgeleri, doğu ve güney toplumları yok sayılmaktadır. En önemli sorunlardan biri de bu perspektifteki teknolojik indirgemecilik tutumu yani bütün toplumsal sorunların teknolojik gelişmelerle çözümlenebileceğinin iddia edilmesidir. Ayrıca bu bağlamda bilgi ve bilimden çok farklı ve bilim etiğine uygun olmayan işlevler de beklenebilmektedir. Dünyanın özellikle güney ve doğu bölgeleri başta olmak üzere, uluslar arası göçlerin büyük dramalara yol açtığı, savaş, çatışma ve terörizmin suni yollarla üretildiği, yoksulluk ve işsizliğin önemli oranda arttığı toplumlarda bilgi toplumunun gerçekleştiğini iddia etmek, en azından sosyal olguları görmezden gelmektir. Bu süreci, Christian Fuchs'un belirttiği gibi yeni bir toplum biçimi olarak açıklamak, yanlıştır. Bilgi toplumu kuramı süreç içerisinde özellikle gelişmiş ülkelerde güçlü bir argüman haline dönüşmüş ve Peter Drucker, François Lyotard, Alvin Toffler, Yoneji Masuda, Manuel Castells gibi düşünürlerce de savunulmuştur. Makalede tüm bu düşünürlerin bilgi toplumu savunularındaki ayrıntılar ele alınmakta, kabul edilebilecek ve eleştiri alan nitelikleri belirtilmekte; bu yaklaşımların gerçekçi, idealist ya da gerçekçi olmayan yanları tartışılmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmını bilgi toplumu kuramları bağlamında ele alınan prekarya tartışmaları oluşturmaktadır. Bilgi toplumu kuramlarının en önemli argümanlarından biri hizmet sektörünün diğer sektörlere göre ekonomideki

oranının arttığı ve bunun sonucunda sanayide çalışanların sayısının hızla azaldığı, işçi sınıfının yani proleteryanın yok olduğu şeklindedir. Proleteryanın yeni adının prekarya olduğu ileri sürülmektedir; Guy Standing, Ronaldo Munck, Samir Amin ve Loic Wacquant bu konuda önde gelen isimlerdir. Ayrıca David Harvey, Toby Miller, Christian Fuchs ve daha pek çok düşünür prekaryalaşma sorununa dikkat çekmektedir. Precar ve Proletariat sözcüklerinin birleşiminden oluşan ve hybrid bir terim olan precariat (prekarya) sözcüğü İngilizce’de ‘istikrarsız, çözümsüz ve çözümü zor’ anlamlarına gelir. Prekarya’nın içinde toplumun çok farklı kesimleri vardır: göçmenler, kadınlar, öğrenciler, yarı zamanlı çalışanlar, emekliler, emekli olup çalışanlar, işsizler, evsizler, yoksullar, taşeron işçileri, iş arayanlar, stajyerler, geçici işçiler vb.. Karakteristik özellikler ise güvencesizlik, esnek çalışma sistemi, geçici işler, kayıtdışılık ve tüm bunların neoliberal küresel ekonomide süreklilik arz etmeleridir. Literatürde günden güne daha çok yer alan prekarya konusunda kesin, net bir tanım olmayıp konu önümüzdeki yıllarda daha geniş olarak tartışılacak gibi görünmektedir. M. Çakır’ın makalesinde Türkiye’den Tanıl Bora ve Ahmet Tonak gibi isimlere de yer verilerek sorun farklı yönleri ile ele alınmakta ve günümüzde emeğin durumuna ayrı bir alt bölüm ayrılmış bulunmaktadır.

Gülşah Başlar’ın Bilgi Toplumu Kuramları Bağlamında Kamusal Alan ve Bilgi Yanılsaması adlı makalesinde günümüzde bilgi ve enformasyonun giderek daha önemli ve merkezi bir konuma geldiği belirtildikten sonra, bu durumun bilgi toplumu kuramlarında demokrasi ve kamusal alanı daha da güçlendireceği şeklindeki yaklaşımları da berabe-

rinde getirdiğine dikkat çekilmektedir. Ancak Başlar'a göre bu yaklaşım gerçeklikteki sorunlarla karşılaştırıldığında bazı sorunlu yanlar içerir çünkü günümüz iletişim ortamında doğru ve güvenilir bilginin yayılması konusunda ve güçlü bir kamusal alanın oluşumu konusunda ciddi sorunlar söz konusudur. "Politik kararları etkileyebilen güçlü bir kamusal alanın oluşabilmesi için yurttaşların doğru ve güvenilir bilgiye erişebilmesi gerekmektedir. Ancak bilgi toplumu kuramlarında doğru ve güvenilir bilgi yerine nicel olarak enformasyonun artışı vurgulanmaktadır. Bu nicel artış ise bilgi kirliliği, enformasyon patlaması, bilginin yılgılması gibi sorunlara yol açmakta, misenformasyon ve dezenformasyonu artırmaktadır." Yeni medya, içerik üreten kullanıcılarıyla birlikte bireye çok yönlü ifade olanakları sunmakta ve birçok kamusal alancığın oluşumuna katkı sağlamaktadır. Ancak yeni medya, iktidar ilişkilerinden ve kapitalizm koşullarından yalıtık değildir. Bu koşullarda bireylerin kendilerini gerçekten ve özgürce ifade edemedikleri, karar alım süreçlerini etkileyip etkileyemedikleri vb. gibi sorunlar önem kazanmıştır. Yani bilgi toplumu kuramlarında yok sayılan bu sorunlar yarattıkları paradoksal durumlarla birlikte yeniden değerlendirilmelidir.

Merve Alçayır'ın, Bilgi Toplumu Yaklaşımları Bağlamında Zaman ve Mekân Sorunu adlı makalesinde bugün, bilginin, bilmenin ve bilgiyi kontrol amacı ile kullanmanın kaçınılmaz olduğu bir dönemin tam ortasında bulunduğumuza; bu nedenle bilgi toplumu kuramlarını incelemeye daha çok ihtiyaç duyduğumuza vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda Alçayır'a göre, "Bilginin, toplumsal yaşamdaki miktarı da önemi de artmıştır; bu kabul edilebilir. Ancak bu artışların

yol açtığı sonuçların etkisi, toplumsal ve bireysel fayda açısından tartışmalı hale gelmiştir. Diğer taraftan, aslında artan şey, gerçek ve güvenilir bilgiden ziyade enformasyon yani işlenmemiş bilgi yığınlarıdır; meta datalardır, sayı bankalarıdır; ki bunların artışı ve yaygınlaşması farklı ve daha boyutlu sorunlara yol açmıştır.”

Makaleye göre bilgi toplumu teorisyenlerinin zaman ve mekân kavramlarını ele alma biçimlerinde de sorunlar vardır. Örneğin Mc Luhan için bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde iletişimde zamansal sorunlar ortadan kalkmış ve ilişkiler kabilesel bir nitelik kazanmıştır. Manuel Castells’e göre de uzak mekânlar birbirine kolaylıkla bağlanabilir olmuş, bu bağ merkezlessiz bir şekilde ağ toplumunu oluşturmuş ve ağların oluşturduğu akış, iktidarların akışının önüne geçmiştir.

Alçayır’ın belirttiği üzere “Zaman ve mekânın değişen algılanış biçimlerinin geçirdiği dönüşüme dair kuramlara getirilen eleştiriler genellikle bu bakış açılarının mevcut toplumsal dinamikleri tek yönlü değerlendirdiği yönündedir. Zamanın mekân üzerindeki üstünlüğü kimi teorisyenler tarafından ‘Birinci Dünya’, ‘Gelişmiş’ ya da ‘Post-Endüstriyel’ olarak anılan ülkelerde mümkündür. Ancak dünya nüfusunun tümünün söz konusu teknolojik imkânlarla tam anlamıyla ulaşamıyor olması, eleştirel analizlerde bulunan teorisyenler tarafından göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda bilgi toplumu teorilerinin zaman ve mekânın değişen doğasıyla ilgili savunularına veya iddia edilen değişime dair olumsuz yaklaşımına eleştiriler de getirilmiştir.”

Aslı Çakır Küresel Kapitalizm Koşullarında Bilgi Toplumu Ne Kadar Mümkün? Olgular, Olasılıklar Ve Sorunlar adlı makalesinde temel olarak günümüz küresel kapitalizm koşullarında bilgi ve enformasyonun etkinliğinin ve gücünün alabildiğine arttığını, ancak bu gücün beraberinde doğrudan çözüm getirmediğini çünkü asıl sorunun bu enformasyon ve bilgi ağının hangi ortamda nasıl ve neden o şekilde kullanıldığı ile ilgili olduğunu belirtmektedir.

Çakır'a göre "İnternet günümüzde olabilecek en yetkin teknolojik ve enformasyonel ortamdır ve dünya genelinde hayal dahi edilemeyen olanaklar sunar; ancak internet bile günümüzün ekonomik ve siyasal koşullarında demokrasiyi getiremez, savaşları durduramaz, göçü engelleyemez, teröre son veremez ve verememektedir. Diğer bütün teknolojiler gibi internet de kendi başına bir özne ya da bir belirleyen değildir. Nasıl ve ne amaçla kullanılırsa ona hizmet eder. Bilgi toplumu kuramlarındaki bu teknolojik determinizm yaklaşımı ile küresel kapitalizmin olumlamacı argümanları benzer bir noktada buluşarak gerçekçilikten ve rasyonellikten, daha da önemlisi çözümleyici olmaktan uzaklaşır."

Makalede belirtildiği üzere sayısal verilere göre bazı gelişmiş ülkelerde gerçekten de bilgi toplumu kuramlarına uygun şekilde önemli aşamalara gelinmiştir; ancak bu düzey dünyanın geneli için ve asıl olarak da az gelişmiş ülkeler için hâlâ çok uzak bir hayal gibi durmaktadır.

Çakır'ın belirttiği gibi günümüzün küresel ekonomi koşullarında yakın bir gelecekte bu farklılıkların giderileceğine ya da sorunların çözümleneceğine dair bir umut henüz görünmemektedir. Fuchs da bu konuya dikkat çekmekte ve "

'Herkes'e eşit internet' ten yola çıkılmış, ancak oligopollerin enformasyonu sahiplendiği, eşitlik ve özgürlük yerine daha çok kârı hedefleyen, kapitalist nitelikli, gözetimle, reklamla, sansürle dolu bir internet ortamına varılmıştır." şeklinde sorunu ifade etmektedir.

Selin Kiraz'ın Bilgi Toplumu Kuramları ve Gözetim Sorunu adlı makalesinde iletişim araçlarının önemi ve etkinliği üzerinde durulduktan sonra bu araçların ne denli etkin olsalar da tarihin öznesi olamayacakları, onların da birer belirlenen konumunda oldukları vurgulanmaktadır. Kiraz çalışmasında bilgi teknolojileri ile birlikte değişen hayatımızın ve kişisel profillerimizi içeren hesaplarımız aracılığıyla gözetleniyor olmamızın getirdiği sorunları tartışmayı amaçladığını; bu amaçla, öncelikle gözetim kavramına değinerek tarihsel süreçte gözetimin nasıl dönüşüme uğradığına ve toplumdaki yerine yer verdiğini; sonrasında ise bilgi teknolojileri ile birlikte gözetimin ulaştığı boyutlar, internet ve sosyal medya ile bu boyutların bireysel ve toplumsal yaşayış üzerinde ne gibi sonuçlar doğurduğunu ele aldığını ifade etmektedir.

Bu bağlamda Kiraz'a göre bilgi toplumu kuramlarında merkezi bir önem atfedilen yeni teknolojilerin ekonomik ve sosyokültürel alanlarda yarattığı değişimler olağanüstüdür fakat bu değişim aynı zamanda özellikle gözetim alanında sorunların büyümesine de yol açmıştır. Yeni teknolojiler gözetimin artık çok daha kolay hale gelmesine hatta eskiye göre artık yalnızca iktidarın elinde olmaktan çok bireyler tarafından da kullanılabilmesine neden olmuştur. Bilgi teknolojilerinin bireye sağladığı düşünülen bu avantaj aslında zamanla kişisel mahremiyetin yok olmasına, doğrudan

veya dolaylı olarak fişlenmeye, bir anlamda teknolojik kıs-kacın hâkimiyeti altında yaşamaya dönüşmüştür. Tüm bunlara ek olarak teknolojiye bu kadar büyük önem atfeden hiçbir bilgi toplumu kuramcısı toplumun göz ardı edilemez bir sorunu olan gözetime değinmemiştir. Oysa gözetim, bilgi teknolojilerinin gelişmesinin yarattığı sorunların başında gelmektedir.

Kiraz ayrıca gözetimin bazı bireylerde uyandırdığı mem-nuniyet hissine ve özel hayatların en mahrem alanlarının sosyal medyada gönüllü olarak paylaşımına dikkat çekmekte ve son yıllarda yaşanan en önemli sorunlardan birini dile getirmiş olmaktadır.

Mevlûde Deveci'nin Bilgi Toplumu Yaklaşımlarında Eğitim Sorunsalı adlı makalesinde kendisinin ifade ettiği gibi bilgi toplumu kuramları eğitim anlayışı kapsamında değerlendirilmiş; "Birinci kısımda bilgi toplumu yaklaşımlarında eğitim ve öğretmen kavramlarından yola çıkılmış ve bilgi toplumu kuramlarının ilk teorisyenlerinden Daniel Bell, Yoneji Masuda ve Peter Drucker'ın görüşlerine yer verilmiştir. İkinci kısımda ise günümüz toplumlarında değişen eğitim anlayışı değerlendirilmiştir."

Deveci'nin belirttiği üzere günümüzde eğitim, öğretmen ve okul anlayışında yepyeni perspektifler ortaya çıkmış, eğitim ömür boyu bir süreye yayılmış ve çok yönlü boyutlara evrilmiştir. Bilgi toplumu kuramlarında özenle üzerinde durulan iletişim teknolojilerinin çeşitli katkılarda bulunduğu alanların başında eğitim gelmektedir. "Ancak bir yandan da eğitimin hedefi ulusa ait kültürel ya da sosyal değerlerin aktarımı olmaktan çıkmıştır çünkü bilgi toplumu yaklaşı-

mının da etkisi ile eğitimde bir küreselleşme süreci kendini hissettirmekte ve küresel değerler ön planda tutularak yapılmaktadır. Bu durum ise küresel sermayenin büyük kısmını elinde bulunduran gelişmiş ülkeler açısından ciddi bir sorun yaratmazken, gelişmemiş ya da azgelişmiş ülkelerde ulusal bilincin ve yaklaşımın gerilemesine neden olmakta, yerel bölgelerin ve kültürlerin küresel tekellerin eline geçmesine zemin oluşturmakta, o ülkenin geleceği açısından önemli sorunlara neden olabilmektedir.”

Mevlüde Deveci eğitim sorununu, bilgi toplumu kuşamlarına uyan ya da uymayan yönleri ile çok boyutlu olarak ele almıştır.

Mukadder Çakır

2 Ocak 2018, İstanbul

BİLGİ TOPLUMU KURAMLARI VE PREKARYA TARTIŞMALARI

Mukadder Çakır¹

GİRİŞ

Bilimsel literatürde ve gündelik yaşamda içinde yaşadığımız toplumları tanımlamak için çeşitli kavramlar ve kuramlar kullanılmaktadır: Bilgi toplumu, ağ toplumu, küresel toplum, kapitalist toplum, sanayi ötesi toplum, ulusötesi enformasyonel kapitalist toplum, endüstri sonrası toplum, postmodern toplum, enformasyon toplumu, internet toplumu, gözetim toplumu vb. kavramlar bunların bazılarıdır.

Bu tanımlarla ilgili kesin ve ortak bir uzlaşma oluşmadığı ve oluşamayacağı için bu konudaki tartışmalar devam etmektedir ve gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Bir bilim insanının toplumu tanımlamada yaptığı kavramsal tercih, onun dünyayı algılama biçimi ile, dünyayı felsefi anlamda yorumlama potansiyeli ile ve elbette içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik ilişkiler ve bağlantılar silsilesi ile yakından ilgilidir. Bu anlamda tanımlamalarda farklılıklar olması kaçınılmazdır.

1- Mukadder Çakır: *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Prof. Dr.*

Bu makalenin sorunsalı, ilk aşamada bilgi toplumu ya da enformasyon toplumu kuramlarının oluşum süreçlerini ve içeriklerini ele almak ve bu kuramlar çerçevesinde gelişen ekonomiye, teknolojiye, bilim ve bilgiye, eğitime bakış açılarını açıklamak; ikinci aşamada son yıllarda sık sık tartışılan prekarya ve sınıf sorununu, bilgi toplumu kuramları bağlamında tartışmaktır.

Bilgi toplumu kuramları 20. yüzyıl boyunca ve günümüzde de özellikle ana akım yaklaşımlar içinde en çok savunulan kuramların başında gelmektedir. Ancak bu kuramlar bazı konulardaki tutarlı tespitlerine rağmen temelde batılı gelişmiş toplumları merkeze aldıkları için dünyanın geri kalan diğer toplumlarındaki sorunları ve süreçleri genelde yok saymakta ve bu nedenle birçok sorunu görmezden gelmektedir. Küresel sermayenin ekonomi politikalarının baskınlığı, küresel medya holdinglerinin uygulamaları, toplumsal anlamda değişen kültürel iktidar biçimleri, uluslararası niteliği ağır basan neoliberalizmin yol açtığı sosyal sorunlar, kültürel dışlama ve ayırma süreçleri, batı kültürünün homojenleştirici etkileri, teoride eleştirel nitelikli yaklaşımların dışlanma eğilimi ve bilgi-bilim-iktidar ilişkileri, bilgi toplumu kuramlarının üzerinde fazla durmadığı ve önemsemediği için oldukça zayıf kaldığı ve taraflı baktığı sorunların bazılarıdır. Bu yaklaşımlar da kuramın tutarsızlığa düşmesinin nedenlerindedir.

Bilgi toplumu kuramlarının temel argümanlarından biri günümüz üretim koşullarında sanayi sektörünün gerilediği, bunun yerini hizmet üretimine dayalı sektörlerin aldığı şeklindedir. Gelişmiş batı ülkeleri temel alındığında veriler gerçekten de hizmet sektörünün 20. yüzyıl boyunca